

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

ГРИЩЕНКО АНДРІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 339.9.012.23.

**ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО МЕХАНІЗМУ ВЗАЄМОДІЇ
ПЕРЕХІДНИХ ЕКОНОМІК З ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИМИ
КОРПОРАЦІЯМИ**

*Спеціальність 08.05.01 – світове господарство і міжнародні
економічні відносини*

АВТОРЕФЕРАТ

*дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук*

КИЇВ – 2004

Дисертацією є рукопис
Роботу виконано у відділі зовнішньоекономічних досліджень
Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор
НОВИЦЬКИЙ Валерій Євгенович,
завідувач відділом зовнішньоекономічних досліджень
Інституту світової економіки і міжнародних відносин
НАН України

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
КРЕДІСОВ Анатолій Іванович,
ректор Міжгалузевого інституту управління,

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
РУБЦОВА Марина Юріївна,
кафедра світового господарства і
міжнародних економічних відносин
Інститут міжнародних відносин Київського
національного університету імені Тараса Шевченка,

Провідна установа: Київський національний економічний університет,
кафедра міжнародного менеджменту

Захист відбудеться „24” лютого 2004 року о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.176.01 Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України за адресою: 01030, Київ – 30, вул. Леонтовича, 5.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України за адресою: 01030, Київ-30, вул. Леонтовича, 5.

Автореферат розіслано „20” січня 2004 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.М. Хахлюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У розвитку світової економіки останніх десятиліть важливу роль відіграє всеохоплююча і динамічна інтернаціоналізація. Економіку будь-якої країни вже не можна розглядати як щось самодостатнє. Сьогодні не внутрішнє життя тієї чи іншої країни, а його гармонійний взаємозв'язок із світогосподарськими процесами визначає піднесення або спад економіки.

Розпад світової соціалістичної системи та її інтеграційної економічної організації, а також внутрішні економічні перетворення у країнах, які входили до неї, призвели до розриву взаємних господарських зв'язків між ними, що супроводжується системною кризою практично в усіх указаних державах. Одночасно з усією гостротою в кожній з країн, у тому числі й в Україні постала проблема ефективної інтеграції у світове господарство в новому соціально-економічному статусі.

Як свідчить досвід світового розвитку, вирішення цієї проблеми можливе лише шляхом транснаціоналізації національних економік, що означає допуск у свої економіки капіталу найбільших розвинутих закордонних суб'єктів господарювання, якими на сьогодні є транснаціональні корпорації (далі – ТНК), з однієї сторони, та створення власних транснаціональних структур, які можуть на рівних взаємодіяти з ТНК розвинутих країн ринкової економіки на своїй території і за її межами. При цьому механізм такої взаємодії включає в себе не лише вітчизняних суб'єктів господарювання і ТНК, а й в цілому країни та ТНК.

Актуальність теми дослідження зумовлена також новизною завдань, що потребують вирішення у процесі розвитку теорії ефективної взаємодії країн з перехідними економіками та ТНК, яка тільки починає створюватись. Вона пов'язана з нагальною потребою в концептуальному обґрунтуванні основних напрямків взаємодії ТНК з перехідними економіками з урахуванням національних пріоритетів.

Теоретичні та методологічні аспекти транснаціоналізації та ТНК знайшли певне висвітлення у працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, основи теорії еkleктичної парадигми та теоретичні питання діяльності ТНК на макроекономічному (найбільш загальні національні, міжнародні глобальні тенденції), мезаекономічному (тенденції взаємодії між фірмами на галузевому рівні), мікроекономічному (тенденції зростання окремої фірми) рівнях досліджені у роботах Дж.Даннінга, С.Хаймера, А.Берлі, Г.Мінзона, Дж.Бернхема, Дж.Гелбрейта, П.Дракера, Р.Лернера. Питання біхевіористичної теорії ТНК, яка розглядає їх через призму інтеграції у глобальну світову систему та взаємозв'язок між транснаціоналізацією, ТНК і принципами корпоративного управління, висвітлено у працях Х.Перлмутера, П.Самуельсона, Дж.Робінзона, Дж.Стопфорда, Л.Уельса, Дж.Мак-Дональда, М.Паркера, М.Портера. Серед російських учених, які займались дослідженням проблем ТНК слід відзначити наукові праці Р.Хасбулатова, В.Щетиніна, Ю.Юмашева, О.Черкесова, О.Богомолова, Ю.Беляєва, Б.Болдирєва, В.Мартинова, А.Миронова, Н.Симонії.

Значним внеском у дослідження різних аспектів формування та діяльності ТНК, у тому числі їх взаємодії з країнами перехідної економіки є праці вітчизняних учених Ю.Пахомова, В.Будкіна, В.Новицького, В.Рокочої, М.Рубцовой, Д.Лук'яненка, В.Сіденка, А.Кредісова, А.Поручника, Є.Панченка, І.Бланка, М.Дудченка, В.Білошапки, О.Білоруса, А.Пересади, А.Філіпенка, А.Румянцева. Зокрема, у фундаментальній колективній монографії науковців Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, Київського національного економічного університету, Міжнародного інституту глобалістики та інших наукових установ України „Глобалізація і безпека розвитку” за науковою редакцією О.Г.Білоруса і Ю.Пахомова досліджується механізм використання ТНК глобально-реформаторської моделі МВФ у країнах з перехідною економікою, вплив ТНК на формування конкурентного середовища та трансферт новітніх технологій, робить науково-обґрунтовані висновки щодо наслідків заміни національно-державно-орієнтованої кейнсіанської моделі економічного реформування на монетаристську модель. У монографії В.Новицького „Міжнародна кооперація праці: проблеми та моделі” висвітлено теорію і практику інтернаціоналізації виробництва у формі ТНК, необхідність перетворення класичної смітівської парадигми на більш складну теоретичну конструкцію у сучасних умовах світової економіки, у зв'язку з появою такого феномену, як ТНК, роль ТНК у світогосподарських стосунках. Наукові праці свідчать про те, що вітчизняними вченими створюється нова теорія ТНК – експансіоністська.

Питання діяльності ТНК та їх роль у міжнародних економічних відносинах досліджувалися експертами й фахівцями ООН, Комісії ЄС, Світового банку, СОТ та інших авторитетних міжнародних організацій, результати їхніх досліджень знайшли відображення у щорічних доповідях „Про світові інвестиції” Конференції ООН по торгівлі і розвитку (ЮНКТАД): ТНК і конкурентоспроможність експорту (2002р.); Сприяння розвитку (2001р.) тощо.

Разом з тим, наявність, безумовно, значущих досліджень, які було проведено, не відкидає потребу в подальшому висвітленні низки важливих питань формування ефективного механізму взаємодії перехідних економік з ТНК. На даний час потребують більш повного розкриття питання, що стосується суттєвих змін у механізмі такої взаємодії. Актуальною залишається проблема розбудови нормативно-правової, економічної, інформаційної та організаційної складових співпраці з ТНК.

Необхідність узагальнення світового досвіду та подальшого розвитку методологічної бази взаємодії перехідних економік, в тому числі й України, з ТНК, актуальність проблеми, її наукове значення та можливе подальше практичне використання результатів дослідження зумовили вибір теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами темами. Дисертаційна робота виконувалась як складова наукових напрямів відділу зовнішньоекономічних досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України „Глобальні та регіональні аспекти включення України в систему міжнародних економічних відносин” (№ державної реєстрації 0101U005099); „Геоелектронічна політика України в контексті світових інтеграційних процесів” (№ державної реєстрації 0103U006310).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в розробці ефективного механізму взаємодії ТНК з перехідними економіками з урахуванням національних пріоритетів.

У відповідності з поставленою метою, у дослідженні передбачалися такі **завдання:**

- виконати критичний системний аналіз основних концепцій і теоретико-методологічних підходів до визначення ТНК та процесу їх діяльності;
- визначити роль ТНК в умовах трансформації світогосподарського розвитку та проаналізувати системи класифікації ТНК, що використовуються у теорії та практиці транснаціоналізації;
- провести аналіз особливих умов діяльності ТНК у країнах з перехідними економіками на сучасному етапі глобалізації світогосподарського розвитку;
- виявити методи проникнення ТНК в економічний простір країн з перехідною економікою, у тому числі України;
- запропонувати шляхи оптимізації організаційної та економіко-правової взаємодії перехідних економік, у тому числі України, з ТНК;
- розробити пропозиції стосовно державного регулювання діяльності ТНК у країнах з перехідною економікою та визначити перспективи залучення прямих іноземних інвестицій, зокрема в Україну;
- обґрунтувати об'єктивну необхідність транснаціоналізації вітчизняної економіки та розкрити вплив ТНК на формування національної економіки України.

Об'єктом дослідження є процеси взаємодії перехідних економік з транснаціональними корпораціями, зокрема стосовно руху і функціонування факторів виробництва.

Предметом дослідження виступають інструменти формування ефективного механізму взаємодії перехідних економік з транснаціональними корпораціями.

Методологічною основою дисертаційного дослідження є діалектичний метод пізнання.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети в дослідженні використовувалися методи системного і структурного аналізу, коли сукупність факторів, що визначають рівень транснаціоналізації національних економік та елементи механізму взаємодії країн перехідних економік з ТНК розглядаються як системне ціле, що дозволяє виявити загальні закономірності їх взаєморозвитку та специфічні особливості розвитку явища, що досліджується.

З метою вивчення ролі ТНК в умовах трансформації світогосподарського розвитку застосовувалися методи індукції та дедукції (при дослідженні теоретичних концепцій діяльності ТНК) покраїнового та секторального аналізу, (зокрема при дослідженні ролі ТНК у сучасному економічному середовищі), класифікації та економіко-статистичного аналізу (зокрема при вивченні умов взаємодії материнської компанії ТНК з її зарубіжними філіями в країнах з перехідною економікою та в країнах, що розвиваються).

При дослідженні особливостей діяльності ТНК у країнах з перехідною економікою на сучасному етапі глобалізації світового господарства застосовувались методи синтезу та порівняльного аналізу (зокрема при вивченні ролі ТНК у формуванні конкурентного середовища в країнах з перехідною

економікою), економіко-математичне моделювання (зокрема при вивченні ролі ТНК у системі руху факторів виробництва), логічне узагальнення, групування і систематизації (зокрема при аналізі впливу ТНК на динаміку економічного зростання).

При дослідженні проблем оптимізації організаційної та економіко-правової взаємодії перехідних економік з ТНК та при розробці висновків та рекомендацій застосовувалися методи функціонально-системного аналізу (при дослідженні оптимізації інституційного механізму регулювання діяльності ТНК в Україні), емпіричного узагальнення та секторального аналізу (зокрема при розгляді регулювання діяльності ТНК у процесах технологічного трансферту за участі України), макроекономічного аналізу (для вивчення впливу ТНК на розвиток національної економіки).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у дисертаційному дослідженні вперше виявлені, вдосконалені та розвинуті окремі положення, які мають суттєве теоретичне значення для подальшого розвитку економічної науки з питань транснаціоналізації та формування ефективного механізму взаємодії країн перехідної економіки з ТНК, розкриті наслідки діяльності ТНК у вказаних країнах, у тому числі й в Україні. Найбільш суттєві здобутки, які відображають новизну наукових результатів та розкривають особистий внесок автора в розробку даної теми полягають у тому, що автором:

- науково обґрунтовано уточнення в методологію розуміння самого визначення транснаціональних корпорацій і основних рис, що їх характеризують. Зокрема, доведено, що вони є суб'єктами господарювання, як правило, з акціонерною формою капіталу, а їхня діяльність у країнах з перехідною економікою викликає об'єктивну закономірність у формуванні відповідного інвестиційного клімату;
- розкриті основні сучасні тенденції транснаціоналізації світової економіки і національних економік країн з перехідною економікою. Виявлені найбільш важливі позитивні і негативні наслідки діяльності ТНК у вказаних країнах, у тому числі й в Україні;
- отримало подальший розвиток наукове обґрунтування закономірностей інтеграції економіки України в світове господарство та визначені основні форми її експансії ТНК;
- зроблені висновки щодо ефективності співробітництва країн з перехідною економікою і ТНК та визначена основа такого співробітництва у формі державного регулювання економічних реформ та діяльності ТНК на національних територіях, що не суперечить соціально-орієнтованим ринковим перетворенням;
- уперше розкрита роль, яку відіграють ТНК у формуванні обличчя національної економіки України та наслідки їхньої участі у процесах приватизації державної власності;
- отримало подальший розвиток визначення конкретних напрямків формування ефективного механізму країн перехідних економік, у тому числі України, який становить комплекс організаційних, економічних та правових інструментів;

- виявлені конкретні потреби у створенні продуманого правового механізму, який зумовлював би вигідність „відкриття” для ТНК національної економіки України;
- визначена та обґрунтована об’єктивна необхідність державної підтримки створення вітчизняних ТНК, розроблені напрямки діяльності українських транснаціональних суб’єктів господарювання, шляхи підвищення їх ефективності та прискорення інтеграції у світовий ринок.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення, викладені автором у дисертаційній роботі, доведені до рівня методичних розробок і конкретних пропозицій та рекомендацій, що можуть бути використані у процесі формування ефективного механізму взаємодії економіки України та інших країн перехідної економіки з ТНК.

Результати дисертаційного дослідження мають практичне значення в контексті забезпечення реалізації стратегії інтегрування України в європейський економічний простір та вступу нашої держави до СОТ. Висновки і пропозиції автора можуть бути використані відповідними міністерствами і відомствами (зокрема Міністерством економіки і європейської інтеграції України, Державною комісією з цінних паперів і фондового ринку України, Фондом державного майна України) та науково-дослідними установами при розробці програм інтеграції, формування привабливого інвестиційного клімату, приватизації, концепції державного регулювання діяльності ТНК в економічному просторі України тощо.

Висновки і фактичний матеріал дисертаційного дослідження можуть бути корисними для вітчизняних транснаціональних суб’єктів господарювання, зокрема для фінансово-промислових груп, що мають виробничі і торгові зв’язки з іноземними країнами та їхніми ТНК.

Окремі важливі рекомендації, сформульовані в роботі, знайшли відображення у пропозиціях про внесення змін і доповнень до Закону України „Про Антимонопольний комітет України”, Митного кодексу України, поданих до Верховної Ради України; до Закону України „Про акціонерні товариства”, подані до Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку України.

Результати дослідження можуть бути також використані в навчальному процесі при вивченні курсів “Світова економіка” і “Міжнародні економічні відносини”, “Зовнішньоекономічна діяльність України”, “Транснаціональні корпорації” тощо.

Особистий внесок здобувача полягає в тому, що всі наукові результати виконаної дисертації отримані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертаційної роботи обговорювались на наукових засіданнях Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, доповідались на міжнародних наукових конференціях „Актуальні проблеми розвитку відкритої економіки” (Київ, Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 12 лютого 2002р.), „Національна економічна стратегія в умовах глобалізації та регіоналізації” (Київ, Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 21 жовтня 2002р.).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладені у п'ятьох наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, включених до відповідного переліку ВАКУ України, та збірниках матеріалів і тез міжнародних наукових конференцій. Загальний обсяг публікацій 1,8 др.арк.

Структуру дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел, який нараховує 178 найменувань, та додатків. Основний текст дисертації викладено на 174 сторінках. Дисертаційне дослідження містить 7 таблиць, 2 рисунки, 5 додатків.

Структура роботи відображена у такому змісті.

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ КОРПОРАЦІЇ (ТНК) В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СВІТОГОСПОДАРСЬКОГО РОЗВИТКУ

- 1.1. Теоретичні концепції діяльності ТНК.
- 1.2. Роль ТНК в сучасному економічному середовищі.
- 1.3. Умови взаємодії материнської компанії з зарубіжними філіями у країнах з перехідною економікою.

Висновки до розділу 1.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ТНК У КРАЇНАХ З ПЕРЕХІДНОЮ ЕКОНОМІКОЮ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

- 2.1. Роль ТНК у формуванні конкурентного середовища у країнах з перехідною економікою.
- 2.2. Роль ТНК у системі руху факторів виробництва.
- 2.3. Вплив ТНК на динаміку економічного зростання: проблеми та особливості.

Висновки до розділу 2.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ТА ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПЕРЕХІДНИХ ЕКОНОМІК З ТНК

- 3.1. Оптимізація інституційного механізму регулювання діяльності ТНК в Україні.
- 3.2. Регулювання діяльності ТНК у процесах технологічного трансферу за участі України.
- 3.3. Вплив ТНК на розвиток національної економіки України.

Висновки до розділу 3.

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, проаналізовано стан її наукової розробленості, сформульовано мету, завдання та методи дослідження, визначено наукову новизну, окреслено практичну цінність одержаних результатів та форми і апробації, подано структуру роботи.

В першому розділі розглядається комплекс питань, які пов'язані з діяльністю транснаціональних корпорацій в умовах трансформації світогосподарського розвитку, зокрема теоретичні концепції діяльності ТНК, роль ТНК у сучасному економічному середовищі, умови взаємодії материнської компанії із зарубіжними філіями у країнах з перехідною економікою.

Здійснений автором аналіз системи наукових категорій та понять стосовно теми дослідження дозволив у ракурсі розвитку процесів транснаціоналізації визначити вихідні дані дослідження та тенденції, як у сфері міжнародних економічних відносин взагалі, так і механізму взаємодії перехідних економік з ТНК зокрема.

В науковому світі відсутній єдиний підхід до визначення поняття ТНК, незважаючи на те, що воно офіційно прийняте Економічною і Соціальною Радою ООН. Розібратися в розмаїтті концепцій ТНК допоможе запропоноване автором узагальнення рис ТНК, які притаманні більшості теоретичних визначень. Викладення функцій ТНК у сфері сучасних міжнародних економічних відносин та їх сучасних організаційно-економічних форм, дозволило дисертанту сформулювати власне визначення: ТНК – це міжнародні фірми, як правило, з акціонерним капіталом, що мають свої господарські підрозділи у двох або більше країнах, управління якими здійснюється з одного або декількох центрів. В основі такого управління – механізм прийняття рішень, який дає змогу здійснювати узгоджену політику і загальну стратегію, розподіляючи ресурси, технології та відповідальність за досягнення результату – отримання прибутку.

Саме в організаційно-економічній формі акціонерних товариств (переважно закритих) створені і діють у країнах з перехідною економікою, в тому числі в Україні, провідні ТНК, включаючи глобальні, у формі транснаціональних конгломератів.

Такий підхід до визначення ТНК характеризує їх як соціально-економічну категорію, що відображає тенденцію сучасної економічної теорії, а також як організаційно-економічне утворення, що є елементом світового господарства, його суб'єктом і об'єктом, які вступають у міжнародні економічні відносини між собою й іншими суб'єктами світової економіки та міжнародних відносин.

Досліджуючи роль ТНК у сучасному економічному середовищі, автор знайшов підтвердження тому, що головною рушійною силою глобалізації виступають ТНК. Використовуючи Вашингтонський консенсус, МВФ ТНК перерозподіляють світове багатство на свою користь, шляхом вивозу товарів та/або капіталів, впливають на процеси розвитку окремих національних господарств, а також на глобальні процеси всього світового господарства, мають можливість змінювати процеси в міжнародній кооперації праці. Саме вивіз капіталу, який переважно здійснюється у формі прямих іноземних інвестицій далі -(ПІІ), залишається основною формою експансії ТНК, які здійснюють свою виробничу і торгівельну діяльність за межами національної держави через свої дочірні підприємства, філії і представництва. Важлива роль та значна кількість ТНК у сучасному світовому господарстві, на думку автора, зумовила необхідність їх класифікації на основі методики і критеріїв, розроблених ООН: країна походження, основна сфера діяльності, обсяг загального і закордонного продажу та кількість

робочих місць. Так, класифікація ТНК за обсягами закордонних активів, які розраховуються за сумою грошових засобів корпорації за кордоном, дозволяє з усіх ТНК сформувати рейтинг найбільших 25, 100 та 500 у світі. Узагальнення емпіричних даних дозволило визначити, що рейтинг ЮНКТАД за 2002р. очолили 25 ТНК, закордонні активи яких перевищували 20 млрд. дол. з усіх 500 найкрупніших ТНК – більшість належить країнам з розвинутою економікою. Вони є найбільшими власниками ПШ, світового експорту та внутріфірменного обороту.

Використовуючи дані ЮНКТАД, автор показує, що в 2002 році у світі нараховувалося приблизно 65 000 ТНК та близько 850 000 філій за рубежем, на які приходиться одна десята частина світового ВВП і одна третина світового експорту. За останні десять років кількість робочих місць ТНК зросла з 24 млн. до 54 млн. ПШ ТНК у 2001 році склали 735 млрд. дол., із яких 503 млрд. припадає на розвинуті країни, 205 – на ті, що розвиваються і 27 млрд. – на країни з перехідною економікою Центральної і Східної Європи, включаючи Україну – близько 400 млн. дол. Виходячи з вищезазначеного, в роботі відзначається, що інвестиційний клімат в Україні є ще не досить привабливим, тим більше, що у світовому господарстві спостерігається тенденція конкуренції за ПШ ТНК, що в свою чергу зумовлює необхідність нової адресної політики щодо ПШ.

Посилення ролі ТНК у світовій економіці проявляється не тільки у зростанні їх кількості приймаючих країн та в глобальних потоках ПШ, а й у диверсифікації форм діяльності корпорацій. При цьому автор обґрунтовує висновок про те, що на відміну від 80-х років, коли ТНК переважно використовували вертикальну форму диверсифікації, на початок XXI ст. вони все більше здійснюють горизонтальну диверсифікацію шляхом злиття та придбання, в результаті чого досягається синергетичний ефект (правило $2+2=5$). Тобто вартість нової ТНК, створеної шляхом злиття (поглинання), буде вище, ніж сума двох ТНК до поглинання. Якщо визначити, що V_{ab} – акціонерна вартість нової ТНК, тоді поглинання має сенс у випадку: $V_{ab} > V_a + V_b$.

Головним чином, у результаті здійснених протягом останнього часу крупних злиттів і придбань, обсяг закордонних активів 100 найбільших ТНК збільшились на 20%, число зайнятих у їх зарубіжних філіях працівників – на 19%, а обсяги продажу – на 15%. Горизонтальна диверсифікація вплинула також на галузеву структуру цього списку, який очолюють „Водафон”, „Дженерал електрик”, „Екссон-Мобіл”; в ньому збільшилась кількість телекомунікаційних і медійних ТНК.

Здійснюючи великомасштабні міжнародні економічні угоди, ТНК зміцнюють зв'язки між національними ринками, організують процес інтернаціоналізації виробництва, розміщуючи підприємства по всьому світу під єдиним керівництвом. Проведений у роботі аналіз взаємодії материнських компаній ТНК з їх зарубіжними філіями в країнах перехідних економік свідчить про те, що масштаби їхнього ринку в цьому секторі залишаються поки що незначними. На це, зокрема, вказують кількість іноземних філій і дочірніх підприємств ТНК, розміщених у країнах Прибалтики та Центральної і Східної Європи, а також обсяг їхнього продажу. Разом з тим, останнім часом, ринки країн

з перехідною економікою все більше привертають увагу ТНК. У дисертації визначені основні мотиви створення зарубіжних філій ТНК у вказаних країнах.

У **другому розділі** дисертації проводиться на макро- і мікрорівнях дослідження особливостей діяльності ТНК у країнах з перехідною економікою на сучасному етапі глобалізації світового господарства, зокрема їхня роль у формуванні конкурентного середовища, в системі руху факторів виробництва та вплив на динаміку економічного зростання. Відзначено, що процеси глобалізації загострюють конкурентну боротьбу як між державами, так і безпосередньо між ТНК та національними підприємствами. З одного боку, під тиском ТНК, країни з перехідною економікою вимушені здійснювати заходи щодо лібералізації та дерегуляції, а з іншого боку, вказані заходи не завжди мають позитивний вплив на національні господарські комплекси і навіть створюють безпосередню загрозу для країн з недостатньою конкурентноспроможністю. Така загроза полягає в тому, що ТНК мають можливість витіснити з вітчизняного ринку менш конкурентноспроможних національних суб'єктів господарювання: наприклад, майже 96% тютюнового ринку України захопили ТНК „Філіп-Моріс”, „Ріємста” та ін.

Разом з тим, діяльність ТНК і в першу чергу їх прямі іноземні інвестиції, є одним із визначальних факторів підвищення конкурентноспроможності країн з перехідною економікою та їх експортно-орієнтовних галузей, що обумовлено можливостями передачі західних технологій, ноу-хау і передового досвіду. Водночас, реалізація таких можливостей значною мірою залежить від ролі держави у процесах конкурентної регуляції у приймаючих ТНК країнах. Досліджений у дисертації досвід Угорщини, Польщі, Чехії і Словаччини свідчить про те, що саме стійка і послідовна підтримка на рівні держави вітчизняного сектору економіки паралельно з формуванням привабливого інвестиційного клімату дозволила отримати значні обсяги ПІІ. Саме дочірні підприємства ТНК значною мірою підвищили конкурентну спроможність цих країн на світових ринках і сприяли загальному збільшенню інвестицій у промисловий сектор економіки.

Згідно з основними положеннями теорії ефективної конкуренції Й.Шумпетера в дослідженні подана оцінка можливих позитивних і негативних наслідків при інтеграції України в ЄС та СОТ у зв'язку з діяльністю ТНК. До переваг можна віднести збільшення прямих іноземних інвестицій, у першу чергу ТНК, збільшення обсягу експорту сировини, зменшення антидемпінгових заходів тощо. Водночас, при набутті, наприклад, членства в СОТ виникає чимало проблем. Зокрема, згідно Генеральної угоди про тарифи і торгівлю (ГАТТ) країни-члени ГАТТ повинні надавати умови для господарювання такі ж сприятливі, як для власної та будь-якої іншої країни, а також регулювати торгівлю, користуючись послугами переважно тарифних методів. При виконанні таких умов різко збільшується імпорт у зв'язку із зменшенням ввізного мита, замість збільшення ПІІ. З боку ТНК не виключено зростання імпорту продукції тих галузей промисловості, які в першу чергу потребують інвестицій. Унаслідок низької конкурентноспроможності багатьох видів вітчизняної продукції в деяких секторах економіки, наприклад, сільськогосподарському, будівельному, гірничодобувному,

машинобудівному можна очікувати скорочення виробництва окремих видів продукції, скорочення надходжень до бюджету, зменшення робочих місць.

Такі ТНК, як „Нестле”, „Кока-Кола” (харчова промисловість), ІВМ (електронна), „Фольксваген” та інші на ринку України на сьогодні вже працюють, але надходження до бюджету порівняно з обсягами виробленої продукції незначні, заробітна плата працівників майже не відрізняється від заробітної плати на вітчизняних підприємствах. Та ж ТНК „Нестле”, що здійснила скупку контрольного пакету акцій львівської кондитерської фабрики „Світоч” (закрите акціонерне товариство) протягом останніх років не виплачує пенсіонерам, які є акціонерами, дивідендів на акції. У той же час, коли ТНК відстоюють інтереси країни походження, зокрема щодо збереження робочих місць, вони лобіюють прийняття законів, що не дозволяють проводити скупку акцій. Так, у Німеччині в 2003 році прийнято закон, який захищає автомобільну ТНК „Фольксваген” від скупки її акцій. При цьому головний мотив прийняття закону – не допустити скорочення робочих місць материнської компанії ТНК, хоча він і суперечить правилам ЄС про вільний рух капіталів через національні кордони країн-членів ЄС.

У дисертації зазначається, що в умовах значного зростання могутності ТНК, посилюючого їхнього впливу в світовому господарстві на рух основних факторів виробництва капіталу, технологій, кадрів тощо, на міжнародному рівні недостатньо робочої групи СОТ, яка займається тільки окремими питаннями регулювання інвестицій. Необхідно створити єдину міжнародну організацію з регулювання ПІІ, яка в повній мірі врахувала б інтереси не тільки ТНК розвинутих країн, а й національні інтереси економік країн, що розвиваються, а також країн з перехідною економікою. Доцільність створення такої міжнародної організації зумовлена також тим фактором, що вплив ТНК на динаміку економічного зростання вказаних країн має свої проблеми та особливості. До перших відносяться позитивні і негативні результати діяльності ТНК на міжнародному ринку. Особливостями їх функціонування є вибір критеріїв і форм міжнародної підприємницької діяльності та мотивація самої транснаціоналізації корпорацій.

У **третьому розділі** досліджуються проблеми оптимізації організаційної та економіко-правової взаємодії перехідних економік з ТНК, зокрема оптимізація інституційного механізму регулювання діяльності ТНК в Україні, регулювання діяльності ТНК у процесах технологічного трансферу за участі України та вплив ТНК на розвиток національної економіки України.

Проблематика оптимізації інституційного механізму регулювання діяльності ТНК в Україні зумовлюється її важливим значенням у науково-обґрунтованому підході до концепції Вашингтонського консенсусу щодо дерегулювання національної господарської діяльності у країнах з перехідною економікою: монетариської політики, скорочення господарських функцій держави, всеохоплюючої приватизації тощо, а також тим, що в умовах лібералізації національних економік експанціоніська політика ТНК привела не до об'єднання країн в єдиному ринку, а до різкого розвитку та посилення різниці між ними.

Таке становище відповідає системі національного, двостороннього, регіонального і міжнародного регулювання діяльності ТНК у цілому, загальносвітовій тенденції розвитку концептуальних основ, принципів і стандартів

міжнародної координації регулювання ПІІ зокрема, сприянні інтеграції України в європейський та світові ринки, прагматичному співвідношенні відкритості вітчизняного ринку для ТНК і державного регулювання їх діяльності в інтересах національної економіки.

Про складність завдання щодо розробки „правил гри” для ТНК свідчить проведений у дисертації аналіз міжнародних нормативних документів, що регулюють їхню діяльність. Незважаючи на важливість вказаних міжнародно-правових актів, (Декларація ОЕСР 1976 року „Про міжнародні інвестиції і багатонаціональні підприємства” з додатками: Керівні принципи для ТНК; Ломейська конвенція про співробітництво між країнами Африки, Карибського басейну, Тихого океану і ЄС; Конвенція між ЄС і Лігою арабських держав про взаємне заохочення і захист інвестицій та інших), вони не в повній мірі забезпечують контроль за дотриманням принципів і правил обмеження ділової практики, що часто використовують ТНК. Крім того, значна кількість указаних міжнародних правових актів передбачає їх добровільне виконання. Не вирішують до кінця проблему регулювання діяльності ТНК і двосторонні угоди про захист інвестицій та договори про уникнення подвійного оподаткування, які активно в останній час укладаються між країнами походження ТНК та приймаючими їх країнами, оскільки головним їхнім змістом є скорочення і послаблення перешкод на шляху допуску зарубіжних ТНК у національну економіку. Автором визначається необхідність розробки і прийняття на законодавчому рівні концепції державного регулювання діяльності ТНК у формі Закону України „Про державне регулювання діяльності ТНК”. У роботі викладені основні положення вказаної концепції у відповідності з міжнародними принципами та стандартами, зокрема „Базовими принципами ефективного нагляду за банківською діяльністю” Базельського комітету з банківського регулювання (BIS), Директиви Ради ЄС 92/30 „Про нагляд за кредитними установами на консолідованій основі”, „Цілі та принципи регулювання ринку з цінних паперів (IOSCO)”, „Нагляд за фінансовими конгломератами” Об’єднаного форуму з фінансових конгломератів тощо.

Одним із головних факторів соціально-економічного розвитку України, як і інших країн з перехідною економікою, є вдосконалення інноваційної роботи та створення нових технологій, у тому числі із залученням ПІІ для проведення НДДКР. Водночас, проведений аналіз показав, що трансферт нових технологій за участі ТНК у ці країни проходить, як правило, по каналах дочірніх підприємств і філій ТНК, доступ національних субпідприємств до них обмежений, обсяг ПІІ в інноваційну сферу приймаючих країн незначний. Використовуючи недосконалість українського законодавства про захист прав на інтелектуальну власність та фінансовий стан наукової сфери, ТНК часто придбають унікальні розробки вітчизняних учених за цінами, нижчими за світові. У дослідженні пропонуються заходи щодо посилення державного регулювання, в тому числі на законодавчому рівні, діяльності ТНК у процесах технологічного трансферту за участі України.

Процеси глобалізації, під тиском у першу чергу ТНК, не залишають Україні альтернативного вибору щодо участі в міжнародній кооперації праці та інтеграції у світове господарство. При цьому вплив ТНК на розвиток національної економіки

України є досить значним і неоднозначним; від позитивних до негативних наслідків.

Так, наприклад, тільки в енергетичній галузі, пакети акцій п'яти українських енергопостачальних компаній придбали іноземні ТНК. В основному російські ТНК „Лукойл” та інші стали власниками контрольних пакетів акцій підприємств нафтопереробної промисловості та виробництва сировини для алюмінієвої промисловості. При цьому обсяг виконання інвестиційних зобов'язань, зазначених в угодах купівлі-продажу об'єктів державної власності на період 1995-2006 роки становить 7,2 млрд. грн., проте фактичний обсяг на 2003 рік склав 3,3 млрд. грн., або 45,8%.

Разом з тим, приватизація стала одним із засобів залучення прямих іноземних інвестицій ТНК у вітчизняну економіку, створення фондового ринку, зокрема ринку корпоративних цінних паперів та закладання основ корпоративних відносин в економіці України.

Наявність в Україні транснаціонального капіталу, з одного боку відтісняє національну державу на другорядне місце, а з іншого - це явище є об'єктивною закономірністю. Як показує досвід Китаю й інших країн, одна з альтернатив протистояти міжнародній експансії могутніх ТНК з метою розвитку вітчизняної економіки – це створення на базі ФПП і державна підтримка національних ТНК, які спроможні на основі інноваційних технологій, у тому числі розроблених за рахунок бюджетних коштів, а також використання податкових та митних пільг, скласти конкуренцію в рамках світогосподарських відносин. Саме такими заходами необхідно доповнити „Концептуальні засади економічного і соціального розвитку України на 2002-2011 роки”.

ВИСНОВКИ

Проведене в дисертації дослідження формування ефективного механізму взаємодії перехідних економік з транснаціональними корпораціями дозволило виробити ряд висновків та положень теоретико-методологічного та практичного характеру.

1. Провідну роль у глобальних міжнародних економічних процесах відіграють ТНК, які є однією з найбільш розвинутих форм організації світового бізнесу та транснаціоналізації національних економік.

Найбільш повною мірою аналіз основних концепцій і теоретико-методологічних підходів до визначення ТНК та процесу їх діяльності можливий при розгляді їх, по-перше, як соціально-економічної категорії, що відображає тенденцію сучасної економічної теорії, по-друге, як організаційно-економічне утворення, що є елементом світового господарства, його суб'єктом і об'єктом.

2. У сучасному економічному середовищі має місце чітка тенденція щодо посилення значущості ТНК у світовому господарстві, що проявляється в їх географічному розширенні та глибині проникнення на світові ринки. Збільшується кількість країн, що беруть участь в експансії ТНК (в якості донорів і в якості реципієнтів), чисельно зростає кількість самих ТНК і їх філій. Збільшуються обсяги зарубіжних активів і масштаби діяльності за межами країни базування,

різко виражений експансійний характер функціонування проявляється у вивозі капіталу.

3. Своєю діяльністю ТНК закріплюють перерозподіл світового продукту на користь у першу чергу розвинутих країн за дуже низьких показників споживання в найбільших країнах Азії, Африки та Латинської Америки. Водночас завдяки ТНК у цих країнах, що розвиваються та країни з перехідною економікою, певним чином забезпечується зайнятість населення та надходження прямих іноземних інвестицій, відбувається науково-технічний прогрес.

4. Сучасні могутні ТНК організують свою роботу шляхом переважно горизонтальної диверсифікації, здійснюючи виробництво і надання послуг в одній або декількох галузях світової економіки. З цією метою часто створюються крупні транснаціональні конгломерати, з'являються глобальні ТНК, які відрізняються від звичайних тим, що здійснюють діяльність у рамках загальносвітової глобальної стратегії.

5. Нарощуються, ускладнюються і трансформуються форми взаємодії як у середині ТНК так і між ТНК, а також іншими суб'єктами міжнародних економічних відносин. Ці форми обумовлюють нові тенденції у світовому господарстві і міжнародних економічних відносинах. До таких тенденцій, зокрема, відноситься збільшення числа функцій ТНК і поглиблення їх змісту.

6. У процесі взаємодії ТНК з перехідними економіками, основна частка прямих іноземних інвестицій надходить від транснаціональних корпорацій розвинутих країн і вкладається переважно в сировинні та інфраструктурні галузі, які забезпечують прискорене обертання капіталу, найбільший прибуток і найменший ризик. Однак, це майже не стосується базових галузей економіки, тому прямі іноземні інвестиції суттєво не впливають на економічне зростання цих країн.

7. Чим далі країни з перехідною економікою будуть йти шляхом ринкових перетворень, для їх транснаціоналізації будуть створюватися як найкращі умови, а звідси можливо передбачити більш активну діяльність у них зарубіжних ТНК. У зв'язку з цим потрібно мати науково-обґрунтовану інвестиційну програму для країни в цілому, а також повне уявлення про наслідки діяльності на національному економічному просторі конкретних ТНК.

8. Однією із основних форм експансії ТНК у країни з перехідною економікою є створення спільних підприємств, а для України – переважно в організаційно-правовій формі – у вигляді закритих акціонерних товариств. При цьому контрольні пакети акцій, як правило, належать ТНК. При створенні таких СП інтереси засновників не завжди співпадають із державними. Тому необхідно прийняти концепцію державного регулювання діяльності ТНК, у тому числі в рамках програми інвестиційної політики, яка б урахувала пріоритети розвитку вітчизняної економіки та дозволила б скоординувати ці інтереси на користь національних.

9. Характерною тенденцією в діяльності ТНК у сучасних умовах є активний пошук місць розміщення ПП з більш низькими втратами, і в першу чергу, у зв'язку з низьким рівнем заробітної плати і розширення зарубіжних ринків. Дешева робоча сила як один із факторів отримання значних прибутків та можливість захоплення ринків національних економік є одним із головних мотиваційних

чинників, які приваблюють ТНК в Україні та інших країнах з перехідною економікою.

10. Здійснюючи свою діяльність на території країн з перехідною економікою, ТНК неоднозначно впливають на динаміку їхнього економічного зростання. Незважаючи на те, що економічна допомога не ставиться за мету ТНК, але об'єктивно вони сприяють розвитку промисловості, змінюють структуру народного господарства і тим самим частково модернізують участь цих держав у міжнародних економічних відносинах і МРТ.

Негативні наслідки взаємодії ТНК і країн з перехідною економікою виявляються у стриманні із-за могутності ТНК розвитку місцевих суб'єктів господарювання, встановленні монопольних цін, змоги впливати на політику уряду приймаючої країни тощо.

11. Нейтралізувати вказані негативні наслідки діяльності ТНК країни з перехідною економікою зможуть лише при виваженому поєднанні реформаторських заходів щодо лібералізації економіки і державного регулювання господарської діяльності. В першу чергу це стосується сфери прямого іноземного інвестування, розробки оптимального балансу прав і обов'язків учасників тих чи інших багатосторонніх інвестиційних угод, зокрема в Україні при приватизації стратегічно важливих об'єктів за участю ТНК, стимулювати розвиток на базі ФПП вітчизняних ТНК.

12. Обсяги прямих іноземних інвестицій в Україну досить незначні і складають декілька десятитисячних часток відсотка від загальносвітових та декілька тисячних – від ПШ, що надійшли до країн Центральної та Східної Європи з перехідною економікою. Тому водночас із заходами щодо державного регулювання діяльності ТНК на території України необхідна державна програма з формування інвестиційно-привабливого клімату в країні.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Грищенко А. Економіко-правові форми транснаціональних корпорацій // Зб. наук. пр. Вип. 30 / Відп. ред. В.Е.Новицький. – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2001. – С. 13-19.
2. Грищенко А.А., Новицький В.Є., Основні економічні ознаки транснаціональних корпорацій. // Стратегія економічного розвитку України. Наук. зб. – Вип. 7 / Голов. ред. О.П. Степанов. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 375-382.
3. Грищенко А. Актуальні проблеми формування інвестиційного клімату для ТНК // Зб. наук. пр. Вип. 32 / Відп. ред. В.Е.Новицький. – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2002. – С. 183-196.
4. Грищенко А. Вплив ТНК на формування обличчя національної економіки України // Зб. наук. пр. Вип. 37 / Відп. ред. В.Е.Новицький. – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2003. – С. 82-90.
5. Новицький В., Грищенко А. ТНК у процесах трансформації світової економіки // Вісник Академії митної служби України. – 2003. – №2 (18). – С. 29-33.

Анотація

Грищенко А.А. Формування ефективного механізму взаємодії перехідних економік з транснаціональними корпораціями. – Рукопис.

Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.05.01. – світове господарство і міжнародні економічні відносини. Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, Київ – 2004.

У дисертації розкрито сутність проблем формування ефективного механізму взаємодії перехідних економік з транснаціональними корпораціями в умовах глобалізації міжнародної економіки та інтернаціоналізації підприємницької діяльності.

Подана оцінка позитивних і негативних наслідків діяльності ТНК на економічному просторі країн з перехідною економікою, в тому числі в Україні.

Визначені напрямки державного регулювання діяльності ТНК в Україні, формування привабливого інвестиційного клімату для іноземних інвесторів з урахуванням пріоритетів розвитку вітчизняної економіки.

Ключові слова: транснаціоналізація, корпорація, інтеграція, глобалізація, міжнародна кооперація праці, експансія транснаціональних корпорацій, прямі іноземні інвестиції.

Аннотация

Грищенко А.А. Формирование эффективного механизма взаимодействия переходных экономик с транснациональными корпорациями. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.05.01. – мировое хозяйство и международные экономические отношения. Институт мировой экономики и международных отношений НАН Украины, Киев, 2004.

В диссертации раскрывается сущность проблем формирования эффективного механизма взаимодействия стран переходной экономики с транснациональными корпорациями в условиях глобализации международных экономических отношений и интернационализации производственных процессов.

Установлено, что несмотря на невысокий уровень транснационализации стран с переходной экономикой, они весьма активно подвергаются экспансии ТНК, которые используют возможность размещения прямых иностранных инвестиций в странах с меньшими затратами из-за невысокой конкурентоспособности национальных предприятий, дешевой и достаточно квалифицированной рабочей силы, доступа к местным энергоресурсам.

Исследовано влияние ТНК на конкурентоспособность экономик принимающих стран. Выявлено, что присутствие ТНК на национальных рынках стран с переходной экономикой само по себе не оказывает положительного влияния на их конкурентоспособность. Более того, возникает проблема конкуренции за местные рынки между зарубежными филиалами ТНК, которые

владеют новыми технологиями и менее конкурентоспособными национальными предприятиями.

Проанализированы условия взаимодействия материнской компании ТНК с ее зарубежными филиалами в странах переходной экономики. Раскрыты формы такого взаимодействия и мотивы создания транснациональными корпорациями своих зарубежных филиалов в указанных странах.

С учетом мировых тенденций глобализации и интеграции исследована роль ТНК в системе движения факторов производства. Установлено, что они продолжают концентрацию капитала, используя, как правило, горизонтальную диверсификацию путем слияний и поглощений, глобальные потоки капитала в виде прямых иностранных инвестиций движутся в основном между материнской компанией ТНК и ее зарубежными филиалами, в последнее время прослеживается тенденция экспорта капитала в виде ПИИ из развивающихся стран, а также Китая.

Определены факторы влияния деятельности ТНК на динамику экономического роста стран переходной экономики, они разделены на положительные и отрицательные, показаны основные направления такого влияния в зависимости от стратегических целей ТНК в странах-реципиентах и способов прямого иностранного инвестирования.

На основании анализа системы национального, двухстороннего, регионального и международного регулирования деятельности ТНК раскрыты проблемы оптимизации институционального механизма такого регулирования в Украине. Рекомендована и обоснована программа государственного регулирования деятельности ТНК на экономическом пространстве Украины с учетом приоритетов развития национальной экономики.

Ключевые слова: транснационализация, корпорация, интеграция, глобализация, международная кооперация труда, экспансия транснациональных корпораций, прямые иностранные инвестиции.

Annotation

Hryshenko Andrew. Formation of the effective mechanism of interaction of transitive economy with transnational corporations. – Manuscript.

Ph.D. thesis for defending of the candidate of economic science academic degree. The speciality 08.05/01 – World economy and international economic relations. Institute of World Economy and International Relations of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2004.

The thesis discloses the essence of the problem of formation of the effective mechanism of interaction of the countries of transitive economy with transnational corporations in conditions of globalization of the international economic relations and internationalization of processes of production.

The positive and negative consequences of transnational corporations' activity in economy of the countries with transitive economy, including Ukraine are evaluated.

Directions of state regulation of activity transnational corporations in Ukraine, formations of an attractive investment climate for foreign investors are determined in view of priorities of development of domestic economy.

Key words: transnationalization, corporation, integration, globalization, the international labour cooperation, expansion of transnational corporations, foreign direct investment.